

Inkomen, herverdeling en huishoudvorming 1977–2011: 35 jaar ongelijkheidsgroei in Nederland¹

Wiemer Salverda

Dit artikel analyseert de Nederlandse inkomensongelijkheid op grond van speciaal beschikbaar gestelde, gedetailleerde gegevens van het CBS. Ik gebruik een ongelijkheidsmaat die de aandacht richt op de afstand tussen de onderkant en de bovenkant van de inkomensverdeling. De conclusie luidt dat de inkomensongelijkheid van huishoudens nu in belangrijke opzichten groter is dan ooit gedurende de afgelopen 35 jaar – en stijgende. Drijvende krachten achter deze groei zijn een doorgaande stijging van loonongelijkheid en een afnemende inkomensherverdeling (uitkeringen en belastingheffing). De rol van inkomens uit onderneming en vermogen is verrassend gering. Voor de vermindering van de ongelijkheid is correctie voor de samenstelling van huishoudens (z.g. standaardisering) minstens even belangrijk als het herverdelingsbeleid van de overheid. Het effect van de standaardisering, en daarmee de huishoudvorming, verdient meer aandacht in het publieke en wetenschappelijke debat, naast arbeidsmarktongelijkheid en herverdelingsbeleid.

1 Inleiding

Vaak wordt gedacht dat de inkomensongelijkheid (van huishoudens) in ons land stabiel is en internationaal gezien laag. De dataset van de OESO die ten grondslag ligt aan de grote studie *Divided We Stand* (OESO 2011) toont een vrijwel onveranderd niveau vanaf 1990 tot nu. Hieraan vooraf ging een stijging in de jaren tachtig (Tabel 1). Het Nederlandse niveau ligt iets onder het OESO-gemiddelde, maar niet onder dat van de 15 ‘oude’ EU-landen. Hiertegenover toont de dataset die Caminada en Wang onlangs construeerden op basis van de gegevens van de *Luxembourg Income Study* LIS², een bijna onveranderd niveau vanaf het begin van de jaren tachtig.³

¹ Ik ben de referees dankbaar voor hun straffe commentaar op de begrijpelijkheid en leesbaarheid van de eerste versie. Het artikel is gebaseerd op het rapport over Nederland voor het internationale onderzoeksproject *Growing Inequalities’ Impacts GINI* (gini-research.org), gefinancierd door het 7^e Kaderprogramma van de Europese Unie. Het maakt mede gebruik van de gegevens daartoe verkregen van het CBS (met dank aan Wim Bos voor zijn geduld en nauwkeurigheid); het rapport wordt binnenkort geplaatst op de project website. Zie ook Salverda et al. (2013).

² <http://www.law.leidenuniv.nl/org/fisceco/economie/hervormingsz/datawelfarestate.html> (Leiden Budget Incidence Fiscal Redistribution Database). LIS gebruikt een mengeling van datasets (het

Tabel 1 Gini-coëfficiënt van het Nederlandse gestandaardiseerd netto huishoudinkomen, 1977–2008

	1977	1981	1983	1985	1987	1990	1991
Gini-coëfficiënt NL volgens OESO*	0,263	0,266		0,264		0,290	0,290
Als % van het OESO-gemiddelde**				91%		97%	
Als % van het EU15-gemiddelde**				99%		103%	
Gini-coëfficiënt NL volgens Leiden/LIS dataset			0,260		0,256		0,266

Tabel 1 (vervolg)

	1994	1995	1999	2000	2004	2005	2008
Gini-coëfficiënt NL volgens OESO*	0,287	0,284	0,290	0,291	0,284	0,283	0,294
als % van het OESO-gemiddelde**		93%		94%		90%	93%
Als % van het EU15-gemiddelde**		100%		97%			100%
Gini-coëfficiënt NL volgens Leiden/LIS dataset	0,257		0,231		0,263		

*) Cijfers uit *OESO inequality & poverty database* aangepast met simpele lineaire ophoging van uitkomsten voor 2000 vanwege reeksbreuk **) Voor sommige landen omliggende jaren in de buurt en EU15 in 1985 exclusief Ierland.

Bron:

<http://www.oecd.org/els/socialpoliciesanddata/incomedistributionandpovertydatafiguresmethodsandconcepts.htm>, voor Leiden/LIS zie voetnoot 2.

Dit artikel maakt een nadere studie van de Nederlandse ongelijkheidsontwikkeling. Het doel is te achterhalen wat wel en niet is veranderd vanaf de tweede helft van de jaren zeventig. Sinds die tijd ging ons land eerst door het diepe dal van tweede oliecrisis en beleefde het vervolgens de euforie van het *Dutch Miracle*. Sinds de dotcom crisis lijken we weer meer op de rest van Europa. Om de ongelijkheidsontwikkeling te achterhalen, maak ik een uitsplitsing van de ontwikkeling van verschillende soorten marktinkomens, de herverdeling (door middel van uitkeringen

AVO van het SCP, het SEP van het CBS, en EU-SILC van Eurostat). In vergelijking met het *InkomensPanelOnderzoek* IPO van het CBS, dat ik hier overwegend gebruik, stelt de mengeling de vergelijkbaarheid in de tijd op de proef. Ook is de omvang van deze datasets in LIS relatief zeer gering. Tegelijk is het grote voordeel dat ze persoonlijke kenmerken bevatten, zoals opleiding. IPO is afgeleid uit gegevens van de inkomstenbelasting en bevat slechts weinig persoonlijke kenmerken. Een recente kwaliteitsbeoordeling van inkomensverdelingsgegevens door de OESO (2012) toont de LIS uitkomsten als sterk afwijkend.

³ Merk op dat Caminada en Goudswaard (2001) eerder een aanmerkelijke toename van de ongelijkheid in ons land constateerden tussen 1981 en 1997.

en overdrachten enerzijds en belasting- en premieheffing anderzijds), en de effecten van standaardisering van het inkomen voor huishoudsamenstelling.

De bijdrage is gebaseerd op door het CBS beschikbaar gestelde gegevens (op speciaal verzoek voor 1977-2000 en via Statline voor 2001-2011) gebaseerd op het Inkomenspanelonderzoek IPO⁴. In deze data zijn meer complexe maten van ongelijkheid zoals de Gini-coëfficiënt of de Theil-index beperkt aanwezig. Wel is uitgebreide informatie aanwezig over de tien inkomensdecielen. Die kunnen inzicht verschaffen in zowel de twee staarten als tussenliggende gedeelten van de inkomensverdeling.

Hoewel het IPO steeds de bron vormt, worden deze gegevens geplaagd door een gecompliceerde reeksbreuk voor het jaar 2000, die de ongelijkheid aanmerkelijk lijkt te verhogen. In de Appendix beschrijf ik deze breuk en pas ik de gegevens vanaf 2000 aan bij de voorafgaande situatie (het omgekeerde was beter geweest, maar helaas onmogelijk). Het niveau van de ongelijkheid wordt als gevolg hiervan waarschijnlijk iets onderschat, maar het inzicht in de ontwikkeling over de periode als geheel verbetert.

De opzet van het artikel is als volgt. Eerst bekijk ik in Sectie 2 de algemene ontwikkeling van de inkomensongelijkheid met behulp van verschillende ongelijkheidsmaten. Vervolgens bespreek ik kort de aanpak waarmee ik een consistente behandeling van marktinkomens, herverdeling en standaardisering wil bereiken die nodig is om een goed inzicht te krijgen in de ongelijkheidsverminderende effecten van herverdeling en standaardisering. Daarna bespreek ik de situatie in twee stappen: in Sectie 3 de ontwikkeling van marktinkomens, die sterk verschilt voor inkomens uit arbeid, onderneming of vermogen, en in Sectie 4 de effecten van herverdeling en standaardisering. Ik sluit af met conclusies.

2 Meting en ontwikkeling van de inkomensongelijkheid

Inkomensongelijkheid komt in soorten en maten. De soorten betreffen de aard van het inkomen dat centraal staat; de maten de manier waarop de ongelijkheid wordt gemeten op grond van de verdeling van inkomens. Inkomen kan bepaald worden voor huishoudens of voor individuen. In dit artikel vormt het huishouden vormt de eenheid voor de meting van het inkomen, ervan uitgaande dat de leden hun inkomens poolen en dat ze economisch voordeel hebben uit het gezamenlijk voeren van een huishouding.

⁴ Hoewel ook met de verkrijging van toegespitste tabellen aanmerkelijke kosten gemoeid zijn, dreigen de toegang tot en behandeling van CBS-microdata helaas te kostbaar te worden voor individueel wetenschappelijk onderzoek.

Centraal in het publieke debat en de beleidsvorming staat meestal het *gestandaardiseerde* inkomen van huishoudens. Dat is de vierde vorm van een samenhangende reeks inkomensbegrippen:⁵

- Primair of marktinkomen vormt het startpunt: inkomen uit arbeid (loon), onderneming (winst) of kapitaal (rente e.d.).
- Bruto inkomen komt daarna tot stand door toevoeging van sociale en andere uitkeringen.⁶
- Netto of besteedbaar inkomen resteert vervolgens na aftrek van betaalde sociale premies en inkomstenbelasting.⁷
- Gestandaardiseerd of geëquivaliseerd inkomen is tot slot het gemiddelde netto inkomen per lid van een huishouden in verhouding tot een eenpersoonshuishouden.⁸

De eerste drie inkomensbegrippen berusten op statistische waarneming. De standaardisering daarentegen betreft een bewerking van de gegevens. Die kan op verschillende manieren worden gedaan, en berust derhalve op een keuze. De vier inkomensvormen vertegenwoordigen elk een bron van de inkomensongelijkheid uit Figuur 1. Verandering van de ongelijkheid kan het gevolg zijn van veranderde marktuitskomsten, van gewijzigd beleid inzake uitkeringen en belastingheffing, of van een bijgestelde equivalisering of (demografische) verschuivingen in de populatie van huishoudens. Het is voor een goed begrip van belang om alle bestanddelen langs te lopen.

Maten voor ongelijkheid kunnen gebaseerd zijn op de gehele inkomensverdeling of op delen daarvan. Voorbeelden van het laatste betreffen de armoede of de topinkomens, die beide elders in deze aflevering van *TPEdigitaal* aan de orde komen. Voor de gehele verdeling is een reeks uiteenlopende ongelijkheidsmaten beschikbaar die meer of minder nadruk leggen op bepaalde gedeelten van die verde-

⁵ Aan de verdeling van besteedbare dan wel gestandaardiseerde inkomens kan nog een vijfde verdeling worden toegevoegd. Deze betreft de toerekening aan huishoudens van enerzijds de belastingdruk (met name BTW) op consumptieve uitgaven vanuit het besteedbaar inkomen en anderzijds het voordeel behaald uit het gebruik van publieke diensten. Deze toerekening vormt eveneens een bewerking van de statistische waarneming. Deze vijfde vorm blijft hier buiten beschouwing (zie de bijdrage van De Graaf-Zijl en Ooms in deze aflevering).

⁶ Het verbaast dat aanvullende pensioenen, die uitgesteld loon en kapitaalopbrengsten betreffen, door het CBS niet als primair inkomen worden behandeld maar als uitkering. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de *Luxembourg Income Study* of de dataset van de OESO. Uiteraard moeten premies dan niet als looninkomen worden geteld op het moment van afdracht.

⁷ Andere belastingen zoals de BTW blijven buiten beschouwing (zie ook voetnoot 5).

⁸ Standaardisering corrigeert voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden, met behulp van equivalentiefactoren. Daarin komen de schaalvoordelen tot uitdrukking van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Zo worden alle inkomens herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden, aldus het CBS. Standaardisering kan ook op andere inkomensvormen dan het besteedbaar inkomen worden toegepast (zie bijv. Caminada et al., 2012), maar dat is niet beschikbaar in de Nederlandse statistische gegevens. Bepaling van herverdeling tussen twee inkomensbegrippen die beide gestandaardiseerd zijn, leidt tot onderschatting, doordat standaardisering niet lineair uitwerkt maar per huishouden verschilt.

ling. De meest gebruikte maat is de Gini-coëfficiënt.⁹ Deze rust in sterke mate op het midden van de verdeling en vormt een aggregaat dat geen decompositie toelaat. Het gebruik van een enkele maat die de gehele verdeling karakteriseert, heeft als nadeel dat belangrijke ontwikkelingen in gedeelten van de verdeling over het hoofd kunnen worden gezien. Een vaak gebruikt alternatief vormt de verhouding tussen de hoogste inkomens van het negende deciel¹⁰ en het eerste, laagste deciel (P90:P10). Deze maat kan eenvoudig worden uitgebreid met andere decielverhoudingen (in het bijzonder rond het mediane inkomen: P90:P50, P50:P10) ten behoeve van een gedetailleerder inzicht in de verdeling. Het nadeel hiervan is dat inkomens van toevallig op de bewuste inkomensgrens aangetroffen huishoudens niet zinvol gecombineerd kunnen worden met andere gegevens, zoals het gebruik van publieke diensten van het huishouden dat zich op de grens bevindt. Dat hangt immers mede af van de karakteristieken van het betreffende huishouden. De grensinkomens kunnen evenmin model staan voor de algehele inkomenssituatie van het laagste en het hoogste deciel, die beide gekenmerkt worden door grote verschillen binnen het deciel. In dit artikel gebruik ik daarom het gemiddelde inkomen van de decielen (de S10:S1-verhouding).¹¹ Voor het splitsen van de verdeling kan dit worden aangevuld met het gemiddelde van het vijfde en het zesde deciel (S5/6), naar analogie van P50. Zoals gezegd is de Gini-coëfficiënt nauwelijks aanwezig in het beschikbare materiaal van het CBS. Omdat met de decielen slechts tien waarnemingen beschikbaar zijn, is het ook weinig zinvol om deze coëfficiënt zelf te bepalen. Daarvoor zijn data op individu-niveau nodig, waarover ik niet beschik.

De aandacht die in de S10:S1 en P90:P10 verhoudingen uitgaat naar de uiteinden van de verdeling vormt een nuttige aanvulling op de Gini-coëfficiënt. Met toegespitste maten kan worden onderzocht of er wel of niet systeem zit in hun ontwikkeling van de hoogste en laagste groepen. Het recente onderzoek naar topinkomens (o.a. Salverda & Atkinson, 2007), dat de aandacht zelfs beperkt tot de top-1% of nog kleinere fracties, heeft ons in dit opzicht veel geleerd en speelt nu een belangrijke rol in het maatschappelijke debat over ongelijkheid. In aanvulling daarop ben ik in dit artikel op zoek naar het onderste deciel.

Figuur 1 geeft de ontwikkeling van beide maten aan.¹² De Gini-coëfficiënt, berekend door het CBS, blijkt fors te stijgen tussen 1985 en 1990, van 0.243 naar 0,273 ofwel met 12 procent. Hij verandert tijdens elk van de twee daaropvolgende decennia weinig, afgezien van jaarlijkse schommelingen met name tussen 2000 en 2011 en ook afgezien van de reeksbreuk in 2000. Figuur 1 toont ook de S10:S1-

⁹ Zie bijvoorbeeld *CBS Webmagazine* 27/11/2012 (<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3724-wm.htm>).

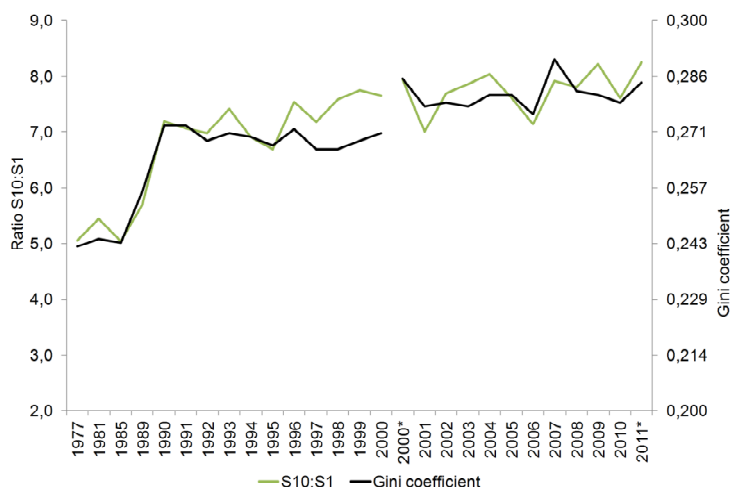
¹⁰ Anders gezegd, het laagste inkomen in het tiende, hoogste deciel. Het CBS maakt het hoogste inkomen in dat deciel – en de hele verdeling – niet bekend.

¹¹ De *S* staat voor som, sum of share. De verhouding van de inkomensgemiddelden is identiek aan die van de inkomenssommen wanneer elk deciel evenveel huishoudens telt.

¹² Ook andere maten zoals de door het CBS toegepaste verhouding van de inkomenssommen van de hoogste en de laagste 20 procent (S9/10:S1/2) en de P90:P10-verhoudingen vertonen een stijging in de jaren tachtig gevolgd door een vlakker verloop.

verhouding die ik zelf heb berekend. Net als de Gini-coëfficiënt stijgt ze in de tweede helft van de jaren tachtig, maar veel forser (+42%, let op de andere schaal). In beide daaropvolgende decennia tezamen is de (ongecorrigeerde) stijging van deze verhouding (+15%) sterker dan van de Gini-coëfficiënt (+4%). De richting waarin de S10:S1-verhouding zich ontwikkelt komt overeen met de Gini-coëfficiënt, ondanks wat frequentere schommelingen. Uit beide maten komt een forse toename van de ongelijkheid naar voren tussen 1985 en 1990. Daarna lijkt de situatie meer stabiel en de groei gematigd.

Figuur 1 Gestandaardiseerde netto inkomens: Gini-coëfficiënt (CBS) en S10:S1-, 1977–2011

Noot: Let op: drie 4-jaarsperiodes 1977-1990 worden gevolgd door afzonderlijke jaren tot 2011. 2011* is voorlopig, 2000* wacht op revisie. Rangschikking van huishoudens naar gestandaardiseerd inkomen.

Bron: CBS en eigen bewerking voor S10:S1.

Van groot belang is de vraag of het systematisch hogere niveau vanaf 2001 de werkelijke ontwikkeling weerspiegelt of een statistisch artefact vormt als gevolg van de reeksbreuk. In de Appendix bespreek ik de statistische veranderingen en breng ik twee belangrijke correcties aan om het effect ervan te minimaliseren. Alle materiaal dat hierna gepresenteerd wordt, is daarop gebaseerd.

Een mogelijke implicatie van de relatieve stabiliteit vanaf 1990 is dat het Nederlandse beleid van uitkeringen en belasting het wat betreft herverdeling goed doet. Maar dat is een te snelle conclusie. Equivalisering is kan de zaak vertekenen, omdat die is gebaseerd op huishoudvorming en niet direct door het beleid wordt beïnvloed. Daarom richt ik me hierna eerst op de ongelijkheid van marktinkomens en daarna op de vergelijking met die van bruto, besteedbare, en gestandaardiseerde inkomens.

Een vergelijking tussen de verschillende inkomensmaten wordt vaak gemaakt door de ongelijkheid in elk van de afzonderlijke verdelingen te meten en de resultaten te vergelijken. Daaraan kleeft echter een belangrijk nadeel: in elk van de vier verdelingen worden de huishoudens opnieuw, en daarmee anders, gerangschikt en wel naar de hoogte van het type inkomen dat centraal staat in de betreffende verdeling. De reden voor een andere rangschikking is dat huishoudinkomens, afhankelijk van de huishoudsamenstelling of de aard van hun inkomen, in verschillende mate worden beïnvloed door overdrachten, belasting of equivalisering. Ik noem dit de verschuivende benadering. De verschuivingen zijn aanmerkelijk. De 3,9 miljoen huishoudens met het belangrijkste inkomen uit arbeid kunnen dat illustreren. Het aandeel van de huishoudens met looninkomen als belangrijkste inkomensbron in de laagste drie decielen loopt bij elke stap verder op: van 4 procent in de primaire inkomensverdeling naar uiteindelijk 20 procent in de gestandaardiseerde verdeling. Ze zakken dus omlaag; tegelijk klimmen andere omhoog. Een rechtstreekse vergelijking van de vier afzonderlijke verdelingen omvat daardoor ook het effect van nieuwe rangschikkingen en geeft geen adequaat beeld van de effecten van herverdeling voor gegeven huishoudens. Om dat te ondervangen gebruik ik hier verder uitsluitend gegevens waarbij de rangschikking van huishoudens in elk van deze vier verdelingen gelijk is: steeds op grondslag van het bruto inkomen.¹³ Ik noem dit de gefixeerde benadering. Het impliceert dat huishoudens in de verdelingen van primaire, besteedbare of gestandaardiseerde inkomens niet langer uitsluitend naar de hoogte van het betreffende inkomen zijn gerangschikt. Dientengevolge kunnen bijvoorbeeld negatieve primaire inkomens of nulwaarden voorkomen op andere plaatsen dan in het laagste deciel, zoals voor de pure primaire-inkomensverdeling. De vergelijking tussen verdelingen betreft de gemiddelden binnen de decielen; de spreiding daaromheen is mijn niet bekend en blijft buiten beschouwing. Dit impliceert ook dat ongelijkheidsmaten die gebruik maken van een oplopende rangschikking, zoals de Gini-coëfficiënt of de Theil index, bij de gefixeerde benadering niet toepasbaar zijn. Als gevolg van de bruto-inkomensgrondslag kunnen de gevonden waarden van de ongelijkheidsmaten afwijken.

3 Ongelijkheidsontwikkeling marktinkomens loopt sterk uiteen

Marktinkomens vormen een startpunt met complicaties. Ten eerste beschikt ieder huishouden over een bruto, netto of gestandaardiseerd inkomen, maar niet altijd over een primair inkomen – afkomstig uit loon, ondernemingsinkomen, of vermo-

¹³ Uiteraard had ook een andere grondslag gekozen kunnen worden, bijvoorbeeld gestandaardiseerd inkomen. Echter bruto inkomens zijn in de CBS gegevens als enige hiervoor beschikbaar. De S10:S1-verhouding van de gestandaardiseerde inkomens op gestandaardiseerde grondslag in Figuur 1 ligt 1 tot 1,5 punt hoger dan hieronder op bruto grondslag (Figuur7).

gensopbrengst. Het percentage huishoudens met een primair inkomen verschilt tussen de decielen en verandert ook in de loop van de tijd. Tussen 1977 en 2000 varieert het tussen 84 en 89 procent, daarna ligt het bijna tien procentpunt hoger vanwege de reeksbreuk die het aantal huishoudens met vermogensinkomen drastisch heeft verhoogd. Huishoudens zonder primair inkomen zitten allemaal in de lagere decielen van de bruto inkomensverdeling. Vanaf het vijfde deciel van de bruto inkomens heeft vrijwel elk huishouden een primair inkomen. In het eerste deciel loopt de frequentie van primaire inkomens, aanvankelijk slechts 49 procent, op tot uiteindelijk 83 procent in 2011, vanwege voortgaande groei van inkomens uit arbeid en onderneming en de sprong in vermogensinkomens van de reeksbreuk in 2001. De breuk betreft dan ook met name de decielen 1 tot 4.

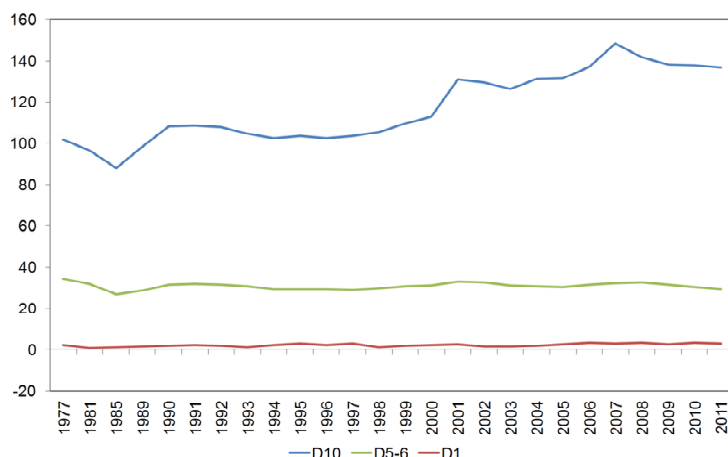
Ten tweede kunnen primaire inkomens, anders dan de andere drie inkomensstypen, een minieme omvang hebben en negatief zijn als verlies uit onderneming het inkomen overtreft of de kosten van vermogen (met name hypotheekrente) groter zijn dan de opbrengsten. Dat vergroot de ongelijkheid van primaire inkomens sterk, verhoogt de volatiliteit ervan, en bemoeilijkt de toepassing van diverse ongelijkheidsmaatstaven waaronder de S10:S1-verhouding.¹⁴ Het gemiddelde primaire inkomen in het eerste deciel in prijzen van 2011 bedraagt over de gehele periode € 2150 (Figuur2). Het hoogste deciel loopt aanzienlijk op van € 102.000 naar € 137.000 in 2011.¹⁵ Bij nadere beschouwing vertoont het eerste deciel absoluut kleine maar relatief grote veranderingen die boekhoudkundig leiden tot grote, tegenovergestelde veranderingen in de S10:S1-ongelijkheid.¹⁶ Het hoogste deciel ontwikkelt zich stabiel en draagt weinig bij aan de volatiliteit van de ongelijkheid, maar uiteraard wel aan het niveau.

¹⁴ De Gini-coëfficiënt vereist een verdeling zonder negatieve waarden; vaak worden ze daarom buiten beschouwing gelaten. Het CBS geeft geen Gini-coëfficiënt voor primaire inkomens noch voor bruto inkomens. Voor S10:S1 dient het laagste deciel *gemiddeld* groter dan nul te zijn.

¹⁵ Het bedrag is hoger dan hieronder voor arbeids- of ondernemingsinkomen afzonderlijk vanwege mogelijke samenloop van beide in huishoudens.

¹⁶ $(S10:S1) = -47.37 \ln(DI) + 93,12$. $R^2 = 0,84$.

Figuur 2 Gemiddeld primair inkomen in huishoudens met een primair inkomen, diverse bruto-inkomensdecielen, 1977–2011

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline ; eigen berekening. Exclusief huishoudens zonder primair inkomen.

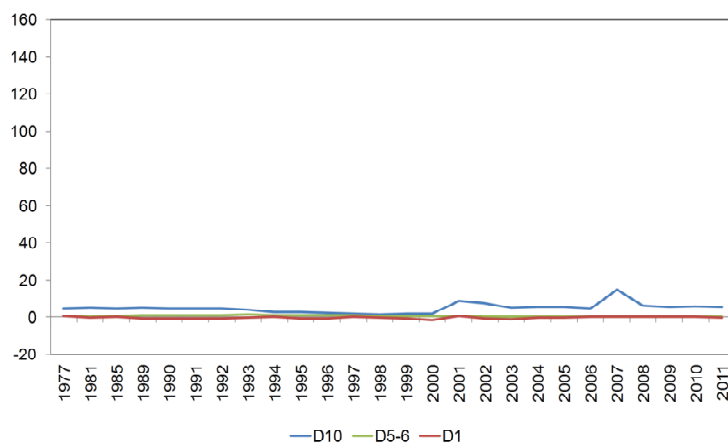
Een derde complicatie is dat primaire inkomens afkomstig zijn uit verschillende bronnen – loon, onderneming, vermogen – welke tezamen de algehele ongelijkheid van primaire inkomens bepalen. Deze drie volgen elk een eigen ontwikkeling en hun rol verschilt over de verdeling, in het bijzonder ook aan de beide uiteinden daarvan. De inkomens uit vermogen zijn sinds 2001 verantwoordelijk voor de hoge frequentie waarmee primaire inkomens voorkomen onder huishoudens en voor de sterke toename van het aantal primaire inkomens als gevolg van de reeksbreuk. Het percentage huishoudens met arbeids- en ondernemingsinkomens is tamelijk stabiel rond 80 procent, ook over de reeksbreuk heen. Vermogensinkomens overlappen daar grotendeels mee, maar zijn ook te vinden in huishoudens zonder arbeids- of ondernemingsinkomen. Vanaf het zesde deciel hebben alle huishoudens een arbeids- of ondernemingsinkomen; de aanvullende rol van vermogensinkomens (en de reeksbreuk) is vooral groot in de onderste decielen. Vermogensinkomens komen voort uit zowel financiële waarden (rente en dividend) als uit onroerend goed inclusief bezit van het eigen huis.¹⁷ De gemiddelde vermogensinkomens zijn gering tot en met het negende deciel, en zelfs in het hoogste bruto-inkomensdeciël bedragen ze gemiddeld niet meer dan € 5000 (Figuur 3a), met als enige uitzondering een piek van € 15.000 in 2007, die wordt veroorzaakt door een unieke uitkering van

¹⁷ Huurwaarde wordt toegerekend en alle betaalde rente geheel wordt afgetrokken. Dit is inclusief alle betaalde hypotheekrente – de belastingaftrek daarvoor verschijnt dus niet als uitkering in de overgang naar de bruto verdeling maar is verscholen in een lagere belasting bij overgang van bruto naar besteedbaar inkomen.

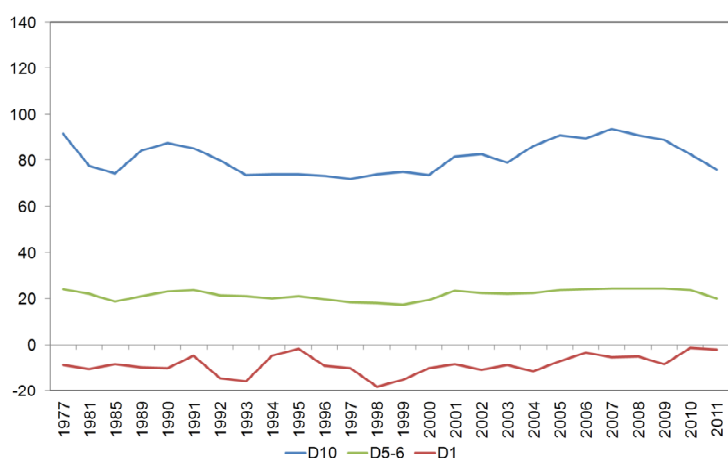
‘Aanmerkelijk belang’.¹⁸ Vermogensinkomens dragen slechts in combinatie met de andere inkomens bij aan het niveau en de volatiliteit van de primaire-inkomensongelijkheid.

Figuur 3 Gemiddeld inkomen (k€-2011) van huishoudens, bruto-inkomensdecielen, 1977–2011

a. Vermogensinkomen van huishoudens die dat ontvangen

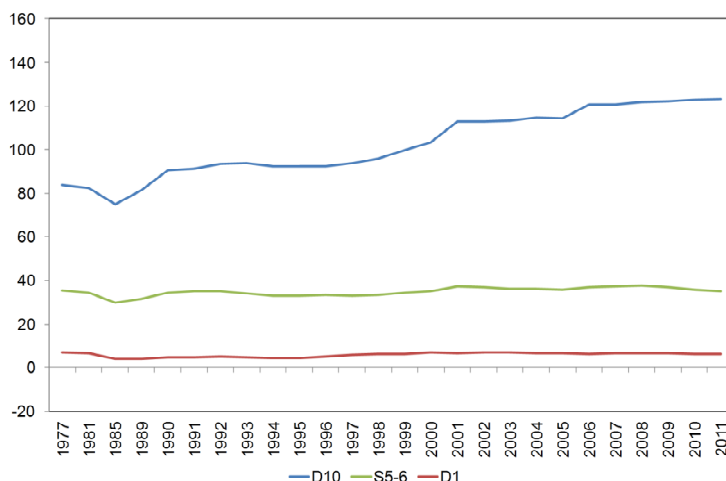

b. Ondernemingsinkomen van huishoudens die dat ontvangen

¹⁸ Uitgekeerd werd € 8,7 mld aan 75.000 huishoudens; de gemiddelden van de overige jaren 2001–2011 bedroegen € 2,8 mld respectievelijk 39.000. Het bedrag is, net als in andere jaren, vrijwel geheel in het hoogste deciel geconcentreerd.

c. Arbeidsinkomen van huishoudens die dat ontvangen

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline; eigen berekening. Exclusief huishoudens zonder primair inkomen.

Het zijn voornamelijk de inkomens uit arbeid en onderneming die de ongelijkheid bepalen. Ondernemingsinkomens vormen een belangrijke bron van primair inkomen en lopen sterk op van het laagste tot het hoogste deciel. Het gemiddelde ondernemingsinkomen in het eerste deciel is negatief, wat toepassing van de S10:S1-verhouding zinloos maakt (Figuur 3b). Maar afgezien van enkele schommelingen¹⁹ zijn de niveaus van het vijf/zesde en het tiende deciel verrassend stabiel en vertonen ze geen structurele stijging. Door de lichte stijging van het eerste deciel lijkt de ongelijkheid afgenomen.

Voor meer dan twee derde van alle huishoudens vormt arbeid de belangrijkste bron van inkomen. Arbeidsinkomens vormen in het eerste deciel een groeiende minderheid en hun frequentie is systematisch hoger dan in het tweede deciel, en sinds kort ook het derde. Het gemiddelde gedefleerde arbeidsinkomen in het eerste deciel overstijgt nooit het niveau van het beginjaar (€ 7000, Figuur 3c). Dat geldt ruwweg voor alle onderste decielen, tot en met het zesde. Het hoogste deciel vertoont na een aanvankelijke daling tijdens de recessie van de jaren tachtig een onafgebroken stijging, met in totaal bijna 50%. Als gevolg hiervan neemt de ongelijkheid van arbeidsinkomens toe.

Een zeer sterke stijging in de S10:S1-verhouding van looninkomens (12.4 > 20.8) treedt op tussen 1981 en 1989. Deze heeft stellig bijgedragen aan de sterke stijging van de gestandaardiseerde inkomensongelijkheid tot 1990. Ze wordt gevolgd door een aanmerkelijke daling vanaf midden jaren negentig, tot circa 16, onder invloed van de stijging van het eerste deciel van € 4.400 naar € 6.700 – abso-

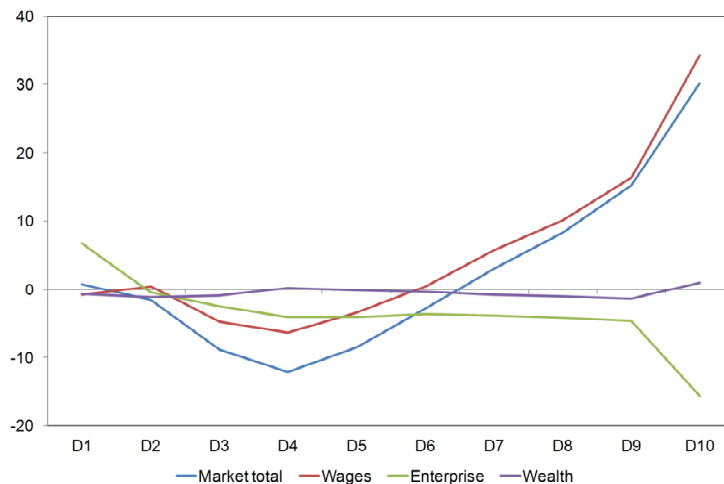
¹⁹In 1985–1990 zullen ze hebben bijgedragen aan de stijging van de gestandaardiseerde inkomensongelijkheid.

luut weinig maar relatief veel. Vervolgens loopt de ongelijkheid weer op in een langzamer maar gestaag tempo, ook gedurende de afgelopen jaren. Het huidige ongelijkheidsniveau doet niet onder voor de eerder bereikte maxima (1989–1995). Per saldo stijgt de loonongelijkheid vanaf 1977 met twee derde.

Het niveau van de ongelijkheid van arbeidsinkomens is hoog maar lager dan voor primaire inkomens in het algemeen. Daarin is de invloed merkbaar van hele kleine of negatieve inkomens. De ongelijkheid van arbeidsinkomens is veelzeggender dan die van primaire inkomens in het algemeen, omdat ze de voortdurende stijging van de arbeidstopdecieel weerspiegelt. Deze stijging is slechts even afgeremd door de recessie van 1994–96 en de *dotcom* crisis (2001–2003). Ze weerspiegelt ook de belangrijke groei van de ongelijkheid op de arbeidsmarkt, die velen raakt (zie Salverda, 2011).

Negatieve of volatiele ondernemingsinkomens vloeien voort uit de reële economie. Lage arbeidsinkomens in het eerste deciel zijn het gevolg van reële arbeidsmarktprocessen. Beide hebben analytische waarde voor de studie van ongelijkheid. Arbeidsinkomens kunnen klein of volatiel zijn als ze kleine en laagbetaalde part-time banen betreffen of als ze slechts een deel van het jaar bestrijken, bijvoorbeeld vanwege tijdelijk (uitzend)werk, en beginnen of stoppen met werken in de loop van het jaar.²⁰ Geringe omvang en volatiliteit bemoeilijken het gebruik van bepaalde ongelijkheidsmaten voor de analyse.

Figuur 4 Verandering tussen 1977 en 2011 in gemiddeld inkomen (k€-2011) per bruto-inkomensdecieel naar primaire inkomensbron van huishoudens die dat ontvangen.

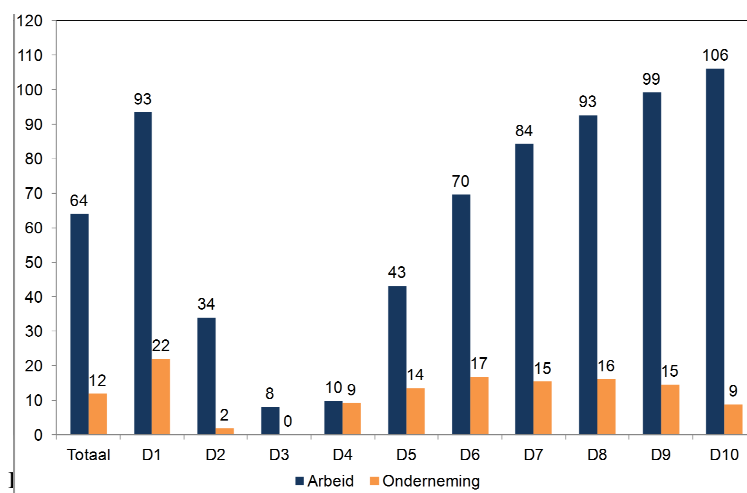

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline - eigen berekening.

²⁰De aanwezigheid van jongeren in het eerste deciel vormt niet vanzelfsprekend de verklaring van de ontwikkeling van het eerste deciel. Zij zijn wel sterk geconcentreerd in dat deciel maar hun aandeel bedraagt maximaal 1/3 tot 1993 en is daarna duidelijk minder, en het verandert nauwelijks met de reeksbreuk van 2000.

Figuur 4 vergelijkt de toe- of afname van de drie primaire-inkomensbronnen in de tien decielen tussen 1997 en 2011.²¹ De geringe inkomenstoename van het eerste deciel is geen uitzondering. In het derde tot vijfde deciel liggen de reële inkomens uit arbeid van huishoudens die zo'n inkomen ontvangen in 2011 zelfs lager dan in 1977. Het verdient nadruk dat deze huishoudens ook over ander inkomen (kunnen) beschikken en dat arbeidsinkomen niet per se hun belangrijkste inkomen is. Ook moet benadrukt worden dat het gaat om een statisch beeld van afzonderlijke jaren en niet om de ontwikkeling van dezelfde huishoudens in de tijd.²² Arbeidsinkomens vertonen pas vanaf het zevende deciel een duidelijke stijging waarbij het tiende deciel er ver boven uit torent. Hetzelfde geldt voor primaire inkomens in het algemeen, nogmaals een illustratie van het grote belang van arbeidsinkomens. De vermogensinkomens zijn in 2011 over de gehele linie vrijwel gelijk aan die in 1977. De ondernemingsinkomens liggen over de gehele linie onder die van 1977, vooral in het hoogste deciel, met als opvallende uitzondering het eerste deciel (dat minder negatief is geworden).

Figuur 5 Aandelen (%) in de groei van huishoudens per bruto-inkomensdeciël, 1977 -2011

Deze ontwikkeling is gepaard gegaan met verschuivingen in de huishoudpopulaties die het betreffende inkomen ontvangen. Tussen 1977 en 2011 stijgt het aantal huishoudens met 2,7 miljoen; 64 procent daarvan ontvangt een inkomen uit arbeid, 12 procent een ondernemingsinkomen (Figuur 5). De spreiding van deze groei over de decielen is niet gelijkmatig geweest. Arbeidsinkomens groeien met name in het eerste deciel en vanaf het zesde deciel tot het tiende deciel. Het beeld voor onder-

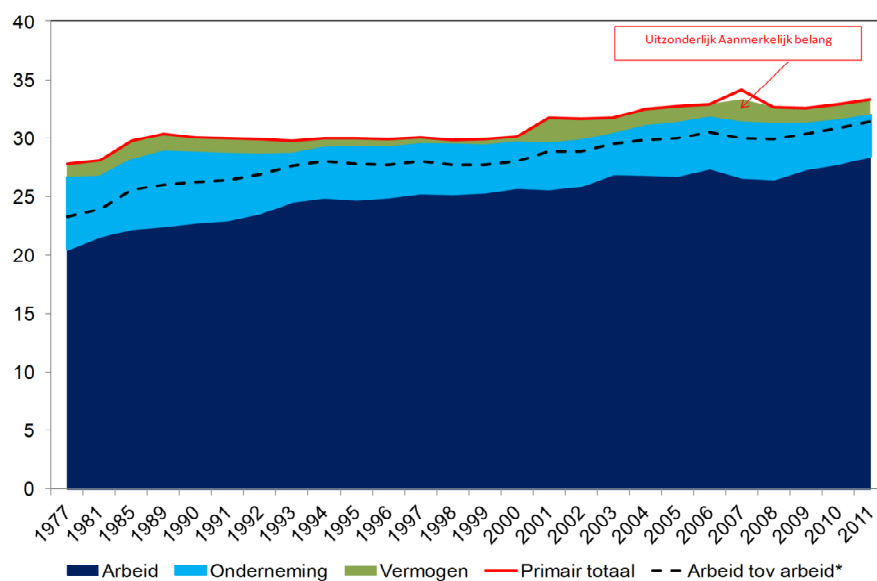
²¹ Vergelijking met het topjaar 2008 in plaats van 2011 maakt geen wezenlijk verschil al is de daling voor het tiende deciel van ondernemingsinkomens aanmerkelijk kleiner (vergelijk Figuur 3b).

²² Deze lagere niveaus wijzen wellicht op veranderingen in de samenstelling van huishoudens met arbeidsinkomens in de betrokken decielen, bijvoorbeeld als gevolg van een toegenomen belang van alleenstaanden. Analyse van dergelijke verschuivingen valt buiten het bestek van dit artikel.

nemingsinkomens is niet veel anders, met uitzondering van het tiende deciel, waar het aandeel afneemt. Vergeleken met arbeidsinkomens, vindt de groei van het aantal huishoudens met ondernemingsinkomen plaats in lagere decielen van de inkomensverdeling. In de tussenliggende decielen 2 tot 5 krimpt beider aandeel en wordt het gat gevuld door groepen zonder primair inkomen zoals 65+-ers.

Mijn conclusie is dat de onderkant van de inkomenspiramide eerder sterker geworteld is geraakt in de reële economie, zij het op een andere manier dan de bovenkant (vergelijk ook Lukkezen en Straathof in dit themanummer). In het eerste deciel is het aandeel huishoudens met arbeidsinkomens toegenomen (van 23 naar 48%). Ook het aandeel huishoudens met ondernemingsinkomens steeg in het eerste deciel (van 8 naar 13). Het weglaten van negatieve inkomens – zoals vaak toegepast voor de berekening van sommige ongelijkheidsmaten – is analytisch ongewenst. Verlies hoort immers principieel bij het marktinkomen en het vertoont bovendien slechts een beperkte variatie over de jaren. Als gevolg daarvan vinden we hoge en volatiele ongelijkheidsniveaus voor de primaire verdeling in haar totaliteit, maar de ontbinding naar inkomensbronnen levert een goed te begrijpen uitkomst, die vooral gedreven wordt door de arbeidsmarkt. De volatiliteit als gevolg van absoluut kleine veranderingen blijft echter nog steeds aanzienlijk; dit versterkt het belang als indicator van ongelijkheid van de topinkomens aandelen omdat deze daar minder gevoelig voor zijn.

Figuur 6 Aandeel (%) markt-topinkomens in totaal primair inkomen, 1977–2011

*) Toparbeitsinkomen als % totaal arbeidsinkomen. #) Primair totaal inclusief gehele Aanmerkelijk belang in 2007.

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline; eigen berekening. Exclusief huishoudens zonder primair inkomen.

Het topinkomensaandeel van primaire inkomens uitgesplitst naar bron (Figuur 6) bevestigt de grote betekenis van arbeidsinkomens voor de ongelijkheid.²³ Het topaandeel in de totale primaire inkomens is tussen 1977 en 2011 gestegen van 27,8 naar 33,3 procent van alle primaire inkomens. Arbeidsinkomens nemen het overgrote deel voor hun rekening. Ze stijgen van 20,6 naar 28,5 procent van alle primaire inkomens. Ook als percentage van alle arbeidsinkomens (zie gebroken lijn) neemt hun aandeel sterk toe, van 23,5 procent naar 31,4%. In beide gevallen gaat de stijging vrijwel onafgebroken door, en geeft ze geen aanleiding om een verandering te verwachten. Het niveau dat in 2011 behaald wordt, is dan ook het hoogste van de gehele periode. Tegelijk krimpt de rol van ondernemingsinkomens in het topdeciel, van 6,1 naar 3,5 procent. Vermogensinkomens schommelen rond 1 procent en spelen in dit verband nauwelijks een rol.

De ontwikkeling van deze topaandelen, gebaseerd op een rangschikking van de betrokken huishoudens naar hun bruto inkomen, geeft mij reden te stellen dat de sociaal-economische ongelijkheid in de verwerving van (arbeids)marktinkomens groter is dan ooit tevoren in afgelopen 25 jaar.

4 Blijven inkomensherverdeling en huishoudequivalisering de ongelijkheid verminderen?

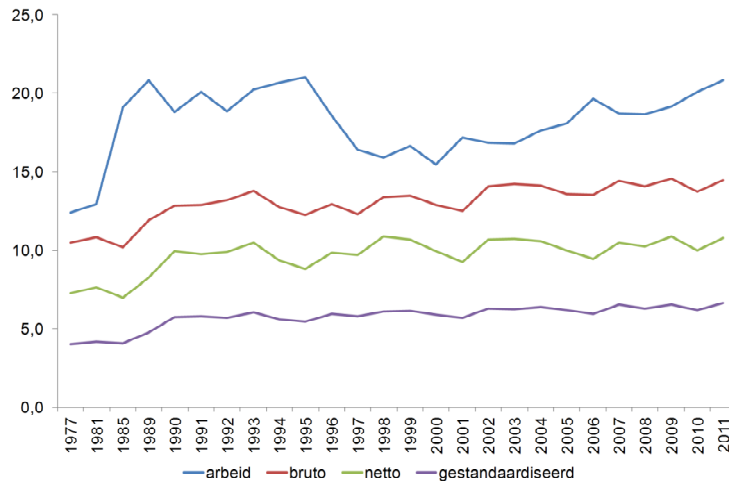
Het niveau van de ongelijkheid onder primaire inkomens is hoog, ongeacht of ze nu gegroeid is of niet. De vraag is in hoeverre inkomensherverdeling en standaardisering deze ongelijkheid verminderen, en of dat effect in de loop van de tijd is gewijzigd. Het gaat om de effecten van:

- sociale uitkeringen en overdrachten, bij de overgang van primair naar bruto inkomen;
- heffing van inkomstenbelasting en sociale premies, bij de overgang van bruto naar besteedbaar inkomen;
- equivalisering van het inkomen voor de samenstelling van de huishoudens, bij de overgang van besteedbaar naar gestandaardiseerd inkomen.

Hoe groot is de relatieve omvang van deze drie effecten en hoe ontwikkelen ze zich tussen 1977 en 2011? Zoals eerder uiteengezet kijk ik hiernaar met een vaste rangschikking van huishoudens op grondslag van bruto inkomens. Ik volg dus dezelfde statische benadering van achtereenvolgende jaren als hierboven. Daar kunnen uiteraard dynamische ontwikkelingen achter schuil gaan die in dit artikel buiten beschouwing blijven.

²³ Gedefinieerd voor het hoogste deciel van *bruto* inkomens, net als trouwens in het bestaande onderzoek naar het aandeel van topinkomens.

Figuur 7 Ongelijkheidsontwikkelingen naar inkomensbegrip, 1977–2011, S10:S1-verhouding, huishoudens steeds naar bruto inkomen gerangschikt

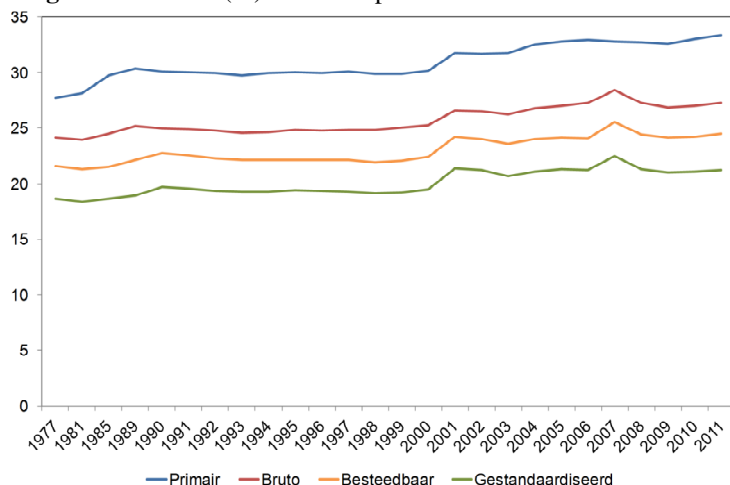

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline; eigen berekening. Inclusief huishoudens zonder primair inkomen behalve arbeidsinkomen in paneel a.

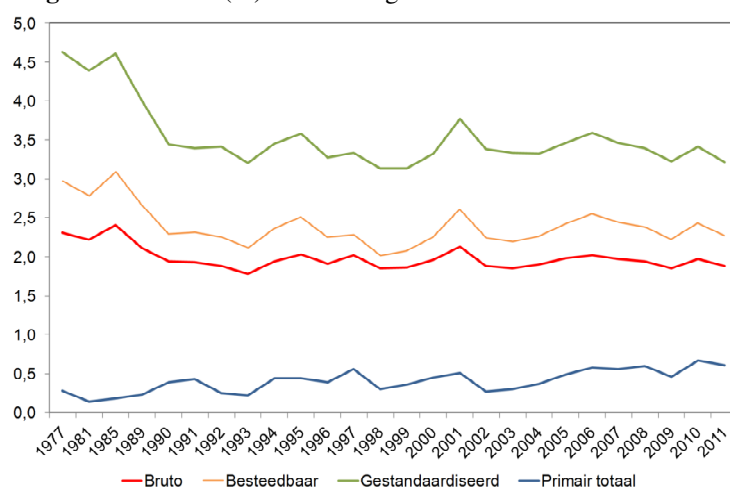
Figuur 7 toont voor elk van de vier inkomensbegrippen de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid, gemeten aan de S10:S1-verhoudingen enerzijds. In alle vier gevallen is de ongelijkheid gestegen; ze bevindt zich anno 2011 op het hoogste punt van de afgelopen decennia, met uitzondering van het arbeidsinkomen en het besteedbaar inkomen die hetzelfde niveau al eerder haalden (paneel a). Van primair naar gestandaardiseerd inkomen is de reductie van ongelijkheid nog altijd aanzienlijk, maar het is ook duidelijk dat ze de ongelijkheidsgroei niet heeft kunnen compenseren. Integendeel, de ongelijkheid groeit sterker naarmate we dichter bij het eindresultaat komen. Voor bruto inkomens bedraagt de stijging 50 procent (van 10,5 naar 15,8), voor besteedbare inkomens eveneens 50 procent (van 7,2 naar 10,8) en voor gestandaardiseerde inkomens 65 procent (van 4,0 naar 6,6).

De topinkomensandelen groeien, van primair tot gestandaardiseerd, met achtereenvolgens 20, 15, 14 en 13 procent (Figuur 8). Een daling in de inkomensandelen van het onderste deciel (Figuur 9) zorgt ervoor dat de stijging in de ongelijkheidsverhoudingen S10:S1 groter is dan de groei van de topinkomensandelen. Het inkomenstaandeel van het laagste deciel is tussen 1977 en 2011 licht gestegen voor primaire inkomens (+0,3 procentpunt), maar gedaald voor de andere drie inkomensbegrippen (respectievelijk met -0,5, -0,7 en -1,4 procentpunt). Vooral voor gestandaardiseerde inkomens is het effect aanzienlijk. De herverdelende werking van uitkeringen is in de gestandaardiseerde inkomens aanzienlijk verminderd tussen 1977 en 2011. Het nivellerende effect van belastingheffing is ook verminderd, maar minder sterk. De dalingen zijn geconcentreerd in de eerste vijftien jaar en daarna gestabiliseerd.

Figuur 8 Aandeel (%) van het topdecieel van het bruto inkomen in het totale inkomen

Figuur 9 Aandeel (%) van het laagste decieel van het bruto inkomen in het totale inkomen

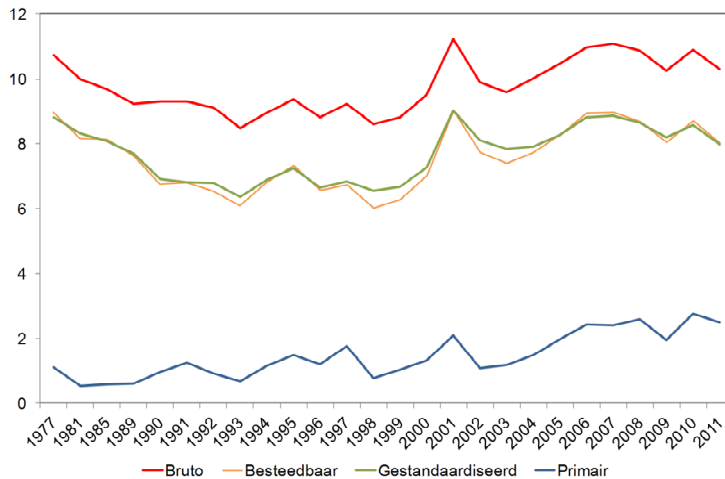

Een goede vergelijking van primaire- en bruto-inkomensongelijkheid om de rol van uitkeringen en overdrachten te kunnen bepalen, vergt aandacht voor de absolute bedragen en een gedetailleerder perspectief. Juist omdat de primaire inkomens aan de onderkant zo gering zijn, zo niet negatief, leidt een relatieve beschouwing tot enorme vertekeningen. Figuur 10 toont de absolute bedragen waar het in het eerste decieel om gaat. Het primair inkomen van rond € 1.500 gaat onder invloed van sociale uitkeringen sterk omhoog tot een bruto inkomen van circa € 10.000, en daalt dan onder invloed van belasting- en premieheffing met € 2000; het vertoont hoege-naamd geen effect van equalisering.²⁴ Als percentage van het bruto inkomen in

²⁴ Juist omdat hogere decielen daarvan wel een neerwaarts effect ondervinden, ligt het gestandaardiseerde bodem-decielaandeel in Figuur 9 hoger.

het eerste deciel daalt de bijdrage van uitkeringen van 90 naar 80 procent, nemen belastingen toe van 16 naar 24 procent en blijft standaardisering ongewijzigd.

Figuur 10 Inkomensontwikkeling eerste bruto-inkomensdeciël voor vier inkomensbegrippen, 1977–2011. Absolute bedragen in k€, prijzen van 2011

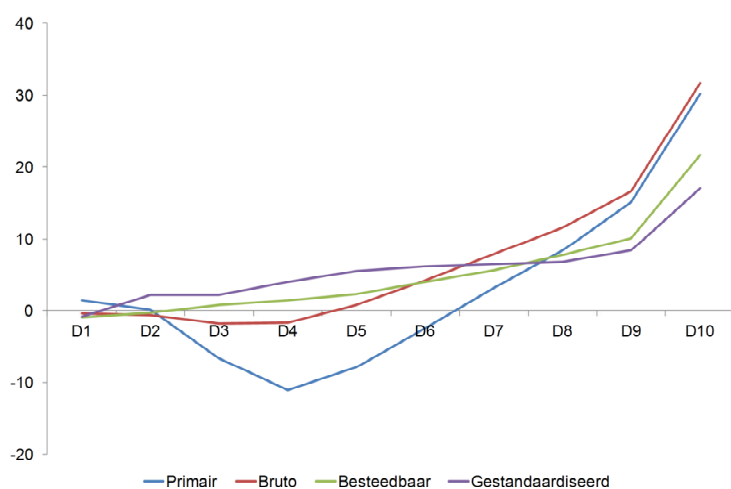
Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline - eigen berekening. Inclusief huishoudens zonder primair inkomen.

Mensen behorende tot het hoogste deciel ontvangen ook uitkeringen en overdrachten, en wel in dezelfde absolute omvang als het eerste deciel. Ze betalen fors meer belastingheffing, en ervaren een aanzienlijk effect van equivalisering, dat het besteedbaar inkomen met € 25.000 tot 30.000 omlaag brengt. Relatief ten opzichte van het gemiddelde bruto inkomen in dit deciel dalen de uitkeringen licht (van 9 naar 8%), en nemen belastingen (van 42 naar 43%) en standaardisering (van 33 naar 35%) enigszins toe. Alle drie hebben daarmee slechts een gering verlagend effect op de ongelijkheidsontwikkeling en compenseren de sterke stijging van de primaire inkomens in dit deciel niet.

Analoog aan Figuur 4, maar nu voor alle huishoudens en niet alleen die met een primair inkomen, trekt Figuur 11 het beeld van deze absolute veranderingen door naar de hele inkomensverdeling. Het is opnieuw een samenvatting die 1977 vergelijkt met 2011, met weglating van de tussenliggende jaren. Het beeld bevestigt de resultaten voor de uiteinden van de inkomensverdeling. Ze toont echter een afwijkende situatie tussen beide uitersten in. Zoals we eerder zagen, dalen de primaire inkomens in het midden van de verdeling, maar nu valt op dat dit goeddeels gecompenseerd wordt door herverdeling, met name door sociale uitkeringen (ongelijkheid van primaire inkomen is groter dan van bruto inkomen) maar ook door belastingheffing (ongelijkheid van bruto-inkomen is groter dan van besteedbaar inkomen). Tot slot leidt equivalisering (ongelijkheid van besteedbaar inkomen is groter dan van gestandaardiseerd inkomen) ertoe dat deze huishoudens er gemid-

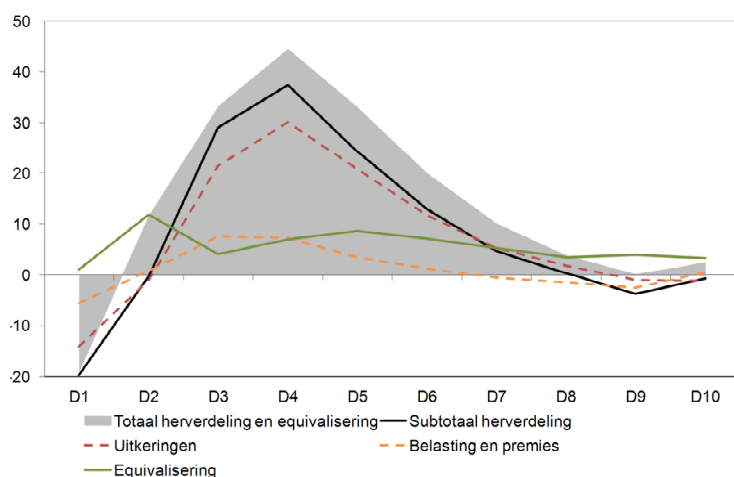
deld tot 5 procent op vooruitgaan; dit laatste wijst op een gewijzigde huishoudsamenstelling.

Figuur 11 Verandering in gemiddeld inkomen (k€-2011) per bruto-inkomensdeciël naar inkomensbegrip, tussen 1977 en 2011

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline - eigen berekening. Inclusief huishoudens zonder primair inkomen.

Figuur 12 Verandering (procentpunt gemiddelde bruto inkomen) vanwege herverdeling en equalisering per bruto-inkomensdeciël, tussen 1977 en 2011

Bron: CBS, Speciale gegevens en Statline; eigen berekening. Inclusief huishoudens zonder primair inkomen.

Tot slot vat Figuur 12 de ontwikkeling in de bijdragen van herverdeling (uitgesplitst naar uitkeringen en belastingen) en equalisering samen. Aan de onderkant blijft het effect van equalisering onveranderd gering, terwijl de invloed van her-

verdeling sterk daalt door een vermindering van uitkeringen en een verzwaring van belastingen. Dat versterkt de ongelijkheid van gestandaardiseerde inkomens. Aan de bovenkant van de verdeling zijn de veranderingen in alle opzichten relatief klein en houden ze elkaar ruwweg in evenwicht. Het iets inkomensverhogende effect van equivalisering aan de top vergeleken met 1977 vergroot het verschil met het eerste deciel. De lichte daling van uitkeringen en toename van belastingheffing verkleinen dat verschil juist. Het totale effect toont een sterke groei in het midden van de verdeling. In het vierde deciel nemen de bijdragen van herverdeling en equivalisering samen met 45 procentpunt van het bruto inkomen toe. Uitkeringen dragen daar meer dan 30 procentpunt aan bij, belastingen en equivalisering samen de rest. De hogere bijdrage van equivalisering in het tweede deciel wijst op de relatief sterke afname van meerpersoonshuishoudens ten gunste van alleenstaanden in dat deciel, de equivalisering wordt daarmee 'lichter' en het besteedbare inkomen daalt minder vanwege standaardisering.

Het resultaat toont het belang aan van een dubbel onderscheid: tussen equivalisering en herverdeling, en binnen het laatste tussen uitkeringen en belastingen. In dwarsdoorsnede is de bijdrage van equivalisering tot het zevende deciel even belangrijk als die van herverdeling (Figuur 11). Maakt men daar het onderscheid niet dan wordt de rol van herverdeling, en daarmee van maatschappelijke instituties en politieke beleidsvorming, overschat. In de loop van de tijd neemt het equivaliseringseffect echter iets af en draagt het juist bij aan de ongelijkheidsgroei (Figuur 12). Dit effect is geen resultaat van overheidsbeleid en herverdelende instituties maar weerspiegelt demografische veranderingen zoals het bijna verdubbelde aandeel van alleenstaanden in de huishoudpopulatie en de krimp van het gemiddeld aantal leden in meerpersoonshuishoudens. Als men in de ontwikkeling over de tijd het onderscheid met equivalisering niet maakt, wordt de voortgezette werking van herverdeling juist onderschat. Omdat de beide uiteinden van de verdeling, het eerste en het tiende deciel, de meest stabiele huishoudpopulatie kennen, heeft de verandering voor de hier gehanteerde S10:S1-verhouding relatief weinig effect. Maar daartussenin des te meer.

Het onderscheid binnen de herverdeling laat sterk uiteenlopende effecten zien van uitkeringen en belasting- en premieheffing. De eerste nemen een groot deel van de verandering voor hun rekening, in de tweede is relatief weinig veranderd. Hierbij moet echter een belangrijke kanttekening gemaakt worden. De grote bijdrage van de uitkeringen berust vrijwel geheel op pensioenuitkeringen, waarvan weer bijna de helft voor rekening komt van beroepspensioenen. Deze vormen welbeschouwd geen sociale uitkering (zie ook voetnoot 7) en zijn niet gebaseerd op uitkeringsbeleid van de overheid maar weerspiegelen de rijping van het collectief georganiseerde private pensioenstelsel. Het beroepspensioen boven op de AOW heeft vele huishoudens op doen schuiven naar een hogere plek in de inkomensverdeling.

5 Conclusie

Deze bijdrage is gebaseerd op gedetailleerde gegevens van het CBS betreffende de inkomensverdeling van huishoudens sinds 1977 die ik zelf heb gerepareerd voor een reeksbreuk. Die reparatie richt zich op vergroting van de consistentie over de tijd, en noodgedwongen niet op de best mogelijke weergave van inkomen en inkomensongelijkheid.

Met deze data is het mogelijk om de verdeling van inkomen (lees marktinkomens), de herverdeling ervan (lees het effect van uitkeringen, belasting en sociale premies) en de standaardisering van inkomens (lees correctie voor samenstelling van de ontvangende huishoudens) te onderzoeken, uitgaande van een uniforme rangschikking van de huishoudens, in dit geval naar bruto inkomen. Daarmee wordt vermeden dat effecten van herschikking van huishoudens ten onrechte als resultaat van herverdeling worden geïnterpreteerd. Mede vanwege het beschikbare datamateriaal maak ik gebruik van ongelijkheidsmaten die vooral aandacht besteden aan de ‘staarten’ van de inkomensverdeling: het onderste en het hoogste deciel. Dit in plaats van de gebruikelijke Gini-coëfficiënt, die vooral aandacht schenkt aan het midden van de verdeling.

Het hoogste deciel is geen willekeurig uiteinde van de verdeling. Dat heeft het onderzoek naar topinkomens inmiddels genoegzaam aangetoond. In deze bijdrage toon ik met een uitsplitsing naar inkomens uit arbeid, onderneming en vermogen aan dat ook het laagste deciel geen ruis is, maar een weerspiegeling vormt van de reële economie. Het laagste deciel leent zich dus net als het hoogste deciel voor nadere analyse. Ongelijkheidsmaten die kleine of negatieve inkomens terzijde laten, zijn daarom analytisch onvolkomen.

In dit artikel wordt duidelijk dat de aldus gemeten ongelijkheid in de verdeling van huishoudinkomens uit arbeid tussen 1977 en 2011 onafgebroken is toegenomen. In de onderste helft van de verdeling is de koopkracht van arbeidsinkomens eerder lager geworden dan hoger. Vooral de arbeidsinkomens zijn verantwoordelijk voor de groei van het topinkomensaandeel van 28 tot 33 procent van het totale marktinkomen. Een verrassend resultaat is dat de ongelijkheid onder ondernemingsinkomens niet structureel is toegenomen; hun rol in het topinkomensaandeel is zelfs gehalveerd. Vermogensinkomens, zoals gedefinieerd door het CBS, hebben nauwelijks effect – ze zijn gelijkmatig gespreid over de inkomensverdeling, gemiddeld gering en blijven vrijwel onveranderd in de tijd.

De inkomensongelijkheid onder de gehele bevolking is gegroeid, en bevindt zich nu in verschillende opzichten – arbeidsinkomen, bruto inkomen, besteedbaar inkomen en gestandaardiseerd inkomen – op het hoogste punt van de afgelopen 35 jaar of evenaart een eerder hoogtepunt. Dit strookt met de geringe informatie die het CBS geeft over de Gini-coëfficiënt (vanaf 2001 voor besteedbaar en gestandaardiseerd inkomen): het niveau van 2011 is het hoogst voor huishoudens met het belangrijkste inkomen uit arbeid of overdracht, en ook voor de totale populatie. De

enige uitzondering is het jaar 2007, dat beïnvloed is door een uniek hoog Aanmerkelijk belang.

De ongelijkheidsgroei is snel en sterk geweest tijdens en na de diepe recessie van de jaren tachtig, en daarna geleidelijk maar onafgebroken doorgegaan, ook tijdens de recente jaren van financiële crisis. Er zijn geen aanwijzingen dat ze vanzelf tot stilstand zal komen.

Hoewel uitkeringen en belasting- en premieheffing nog altijd zeer belangrijke bijdragen leveren aan de verlaging van inkomensongelijkheid, hebben ze de groei van marktongelijkheid niet volledig weten te neutraliseren. De stijging van topinkomens draagt daaraan bij, maar ook de afgenomen herverdeling aan de onderkant van de inkomensverdeling.

Standaardisering van inkomens, voor de samenstelling van het huishouden, is minstens zo belangrijk voor de vermindering van de ongelijkheid als de herverdeling door belasting en premies. Standaardisering vermindert ongelijkheid in de jaarlijkse dwarsdoorsnede, maar heeft over de tijd gezien evenmin de groei van de ongelijkheid van marktinkomens geneutraliseerd. Integendeel, met een licht krimpend effect draagt ze daar uiteindelijk enigszins aan bij. Het effect van huishoudvorming op de inkomensongelijkheid is daarom een belangrijk onderwerp voor nader onderzoek, naast arbeidsmarktongelijkheid en herverdeling.

Auteur

Wiemer Salverda (e-mail:w.salverda@uva.nl) is verbonden aan de Universiteit van Amsterdam als bijzonder hoogleraar Arbeidsmarkt en Ongelijkheid namens de Stichting Politieke Economie aan het *Amsterdam Centre for Inequality Studies* AMCIS en als coördinator van het GINI-project aan het Amsterdams Instituut voor Arbeidsvraagstukken AIAS.

Literatuur

- Brakel-Hofmans, M. van den, 2007, De ongelijkheid van inkomens in Nederland, *Sociaal-economische Trends*, 2007(3): 7-11, CBS, Voorburg/Heerlen.
- Caminada, K. en K. Goudswaard, 2001, Trends in inkomensongelijkheid en sociaal beleid. *Tijdschrift voor Politieke Economie*, vol. 22(4): 55-69.
- Caminada, K., K. Goudswaard en C. Wang, 2012, Disentangling income inequality and the redistributive effect of taxes and transfers in 20 LIS countries over time, LIS Working Paper Series 581, Luxemburg.
- Europese Commissie, 2005, *Verordening (EG) nr. 1722/2005 van de Commissie van 20 oktober 2005 betreffende de beginselen voor de schatting van woondiensten*
- R. Gradus en P. Hendriks, 1999, De inkomensverdeling ontleed, *Economisch-Statistische Berichten*, vol. 84(4210): 484-89.
- Mayerhauser, N. en M. Reinsdorf, 2007, Housing Services in the National Economic Accounts, US Bureau of Economic Analysis (www.bea.gov/papers/pdf/RIPfactsheet.pdf).
- OESO, 2012, *Income Distribution Data Review Netherlands*, (<http://www.oecd.org/els/soc/OECDIncomeDistributionDataReview-Netherlands.pdf>).
- Salverda, W., 2012, Arbeidsmarkt, ongelijkheid en de crisis, *TPedigitaal*. vol. 5(4): 82-97.
- Salverda, W. en A.B. Atkinson, 2007, Top Incomes in the Netherlands over the Twentieth Century, in: A.B. Atkinson en Thomas Piketty (eds), *Top Incomes over the Twentieth Century: A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries*. Oxford University Press, 426-471.
- Salverda, W., M. de Graaf-Zijl, C. Haas, B. Lancee en N. Notten, 2013, Netherlands: Policy-enhanced inequalities tempered by household formation, in: W. Salverda, B. Nolan, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Toth en H. van de Werfhorst (eds), *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries*, Oxford University Press (te verschijnen).
- Törmälehto, V-M en H. Sauli, 2010, *The distributional impact of imputed rent in EU-SILC*, Eurostat, KS-RA-10-023-EN-N.

Appendix Een tentatieve overbrugging van de reeksbreuk inkomensverdeling CBS in 2000

Het jaar 2000 vormt het laatste van een reeks die begint in 1977, en het eerste van een nieuwe reeks die tot op heden doorloopt. De nieuwe CBS gegevens voor het jaar 2000 hebben nog immer een voorlopig karakter – een verbeterde aansluiting op de oude reeks staat op het programma van het CBS. Aggregate maar vooral ook disaggregate uitkomsten verschillen soms aanmerkelijk tussen beide reeksen, en het niveau van de ongelijkheid lijkt per saldo hoger uit te vallen (zie Figuur 1). De vraag is of dat laatste de werkelijkheid weerspiegelt of een gevolg is van een veranderde statistische waarneming. In die waarneming is een veelheid van veranderingen aangebracht, zoals:

- a) een enorme uitbreiding van het aantal (kleine) primaire inkomens uit vermogen;
- b) een aanmerkelijk gewijzigde bepaling van de economische huurwaarde van het eigen huis – onderdeel van inkomen uit vermogen;
- c) een ruimere waarneming van het inkomen uit arbeid (toevoeging van de pensioenpremies), die tot een verhoging ervan leidt;
- d) een veranderde klassificering van huishoudens naar hun belangrijkste bron van primair inkomen uit arbeid of onderneming;²⁵
- e) een preciezere waarneming van huishoudens die hun totale aantal verlaagt en de categorisering verschuift van eenpersoons- naar meerpersoonshuishoudens;
- f) een versimpeling van de standaardisering van het inkomen naar samenstelling van het huishouden.

Ik loop deze zes punten hieronder langs en geef aan hoe ik ze tentatief heb gerepareerd. Details zijn in verschillende gevallen pas beschikbaar voor 2001 en niet voor het jaar 2000 in overlap met de eerdere reeks, wat een precieze vergelijking van de verschillen bemoeilijkt.

Ad a. Huishoudens met inkomen uit vermogen. Vanaf 2001 worden meer dan 1,1 miljoen huishoudens, of 23 procent van het totaal, extra waargenomen met een primair inkomen uit vermogen. Hun spreiding over de inkomensverdeling is niet gelijkmatig: 60 procent van de toename bevindt zich in de onderste drie decielen van de bruto-inkomensverdeling. Het gaat dus veelal om een klein vermogensinkomen.²⁶ Het totaal aantal primaire inkomens neemt veel minder sterk toe (499.000 of +8%) omdat veel van deze huishoudens al geteld worden vanwege een arbeids- of ondernemingsinkomen. Van deze kleinere totale toename is 90 procent in de onderste drie decielen geconcentreerd. Gerekend over uitsluitend huishoudens met

²⁵ Daar komt nog bij dat inkomens van zelfstandigen voortaan worden afgeknot bij € 1 miljoen en inkomens uit aanmerkelijk belang bij € 250.000. Voor de klassificering naar inkomenshoogte is dat niet van belang (die stop bij 100.000), wel kan dit het totale en gemiddelde inkomens beïnvloeden.

²⁶ Een belangrijke verandering is de halvering van de toegerekende huurwaarde van € 14,7 naar 7,1 miljard door een afslag voor afschrijvingen. Deze vindt geen steun in de Nationale Rekeningen.

een *primaire* inkomen neemt de ongelijkheid toe, omdat hun gewicht met dat halve miljoen extra naar de onderkant van de verdeling verschuift. Echter gerekend over alle huishoudens met een *bruto* inkomen (ontbrekende *primaire* inkomens worden dan als nul meegeteld) treedt die verschuiving niet op.²⁷ Dit biedt een simpele en consistente oplossing zo lang de aandacht gericht is op de inkomensverschuivingen op de grondslag van de bruto-inkomensverdeling. Voor zover de aandacht wordt gericht op *primaire* inkomens anders dan die uit vermogen, dat wil zeggen uit arbeid of bedrijf, heeft deze breuk geen effect.

Ad b. Vermogensinkomen uit huurwaarde eigen huis (zie Tabel A.1 deel a).

Voor een economisch verantwoorde bepaling van het inkomen uit vermogen (bezittingen minus schulden) krijgen huishoudens die het huis waarin ze wonen zelf bezitten, de economische huurwaarde daarvan toegerekend, enerzijds als vorm van consumptieve besteding en anderzijds als vorm van inkomen uit vermogen. Deze huurwaarde wordt niet waargenomen maar, op grond van internationale statistische afspraken (Europese Commissie, 2005), in principe afgeleid van de huur van gelijkwaardige huisvesting op de vrije markt. Met ingang van 2001 heeft het CBS de inkomensberekening van bruto naar netto aangepast door voortaan afschrijving in mindering te brengen.²⁸

Het effect is aanzienlijk: meer dan een halvering van € 15 miljard naar 7 miljard in 2001, en het verschil groeit snel, van minus € 8,3 mld in 2001 naar minus 13,8 mld in 2011. Deze verandering draagt er in belangrijke mate aan bij dat het inkomen uit vermogen, dat over 1977–2000 altijd positief was en uitsluitend in de eerste bruto-inkomensdecil negatief, in de CBS inkomenstatistiek vanaf 2001 gemiddeld over de hele verdeling altijd negatief is en vrijwel uitsluitend in de hoogste decil nog positief uitvalt. Ten behoeve van de vergelijkbaarheid voor en na 2000 houd ik vast aan de *bruto* huurwaarde en heb ik het verschil geïmputeerd in de inkomensdecilen naar rato van het huizenbezit zoals dat volgt uit de CBS Vermogenstatistiek (zie Tabel A.1). Hierdoor is het vermogensinkomen nu altijd positief voor het gemiddelde en vaak ook voor andere decilen dan het hoogste. Deze correctie verhoogt niet alleen het *primaire* inkomen maar werkt ook door op het bruto, besteedbare en gestandaardiseerde inkomen.

²⁷ Sommige CBS/Statline inkomensstatistieken volgen ook die lijn.

²⁸ De Nederlandse aanpak lijkt niet langer in de pas te lopen met die van andere Europese landen (Törmälehto en Sauli, 2010, voetnoot 14). De aftrek van afschrijving is op zich terecht voorzover het om netto inkomens gaat (zie ook Mayerhauser and Reinsdorf, 2007). Het lijkt echter onwaarschijnlijk dat meer dan de helft van de vrije huurwaarde uit afschrijving zou bestaan.

Tabel A.1 Twee majeure correcties vanaf 2000

a. Aanpassing vermogensinkomen wegens economische huurwaarde eigen woning

Aggregaat, € mln	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Huurwaarde OESO*	15402	16228	17155	18195	19207	20091
Huurwaarde CBS	7117	7243	8066	8613	8690	9245
Verschil	8285	8985	9089	9582	10517	10846
Verdeling 2001	Totaal	D1	D2	D3	D4	D5
Correctie, € mln	8285	324	125	255	405	641
spreiding**	100%	2%	1%	3%	5%	8%
% oude niveau***	116%	215%	63%	82%	89%	110%

a. Aanpassing vermogensinkomen wegens economische huurwaarde eigen woning (vervolg)

Aggregaat, € mln	2007	2008	2009	2010	2011
Huurwaarde OESO*	20908	21684	22695	23724	24855
Huurwaarde CBS	9656	10040	10361	10509	11010
Verschil	11252	11644	12334	13215	13845
Verdeling 2001	D6	D7	D8	D9	D10
Correctie, € mln	842	1036	1245	1496	2065
spreiding**	10%	13%	15%	18%	25%
% oude niveau***	113%	121%	126%	127%	126%

b. Aanpassing arbeidsinkomen wegens pensioenpremie werkgevers en sociale lasten publieke sector

Verdeling 2001	Totaal	D1	D2	D3	D4	D5
	-				-	
Correctie, € mln	15197	-14	-18	-96	430	-834
spreiding**	100%	0%	0%	1%	3%	5%
		-	-		-	
% oude niveau***	-8%	1%	1%	-2%	5%	-6%

b. Aanpassing arbeidsinkomen wegens pensioenpremie werkgevers en sociale lasten publieke sector (vervolg)

Verdeling 2001	D6	D7	D8	D9	D10
		-	-		-
Correctie, € mln	-1265	1751	2334	-3201	5171
		12	15		
spreiding**	8%	%	%	21%	34%
		-	-		-
% oude niveau***	-7%	7%	8%	-9%	10%

c. Totaal effect op ongelijkheid

92 Inkomen, herverdeling en huishoudvorming 1977–2011: 35 jaar ongelijkheidsgroei in Nederland

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Aandeel hoogste bruto-inkomensdecil (S10) %						
Primair inkomen	-1%	-1%	-2%	-2%	-2%	-1%
Arbeid / totaal	-5%	-6%	-6%	-6%	-6%	-6%
Onderneming / totaal	+3%	+3%	+5%	+5%	+6%	+5%
Verhouding hoogste en laagste bruto-inkomensdecil S10:S1), %						
Primair inkomen	-29%	-32%	-32%	-30%	-27%	-24%
Arbeid / totaal	-7%	-8%	-9%	-10%	-10%	-9%

c. Totaal effect op ongelijkheid (vervolg)

	2007	2008	2009	2010	2011
Aandeel hoogste bruto-inkomensdecil (S10) %					
Primair inkomen	-1%	-1%	-2%	-2%	-2%
Arbeid / totaal	-6%	-5%	-6%	-6%	-6%
Onderneming / totaal	+5%	+5%	+5%	+5%	+5%
Verhouding hoogste en laagste bruto-inkomensdecil S10:S1), %					
Primair inkomen	-23%	-24%	-32%	-27%	-29%
Arbeid / totaal	-9%	-9%	-10%	-10%	-10%

*) Volgens *National Accounts* OESO, toegespitst op eigen huis uitgaande van de verhouding in 2000 (84% totale bruto huurwaarde). **) Conform de bruto waarde van het huizenbezit volgens CBS, *Particuliere Huishoudens; vermogensbestanddelen* (geïnterpoleerd voor 2001–2005). ***) Percentage van netto huurwaarde volgens CBS. ****) Totaal pensioenpremies en aandeel in totaal premies van werknemersverzekeringen van personeel in publieke sector pro rata naar loonsom.

#) Uitgaande van CBS-totaal zijn dezelfde verhoudingen gehanteerd als in 2010. §) Voorlopige cijfers.

De toevoeging aan het inkomen valt relatief hoger uit voor met name de laagste decil en verlaagt de ongelijkheid (S10:S1-verhouding) ietwat.

Ad c. Hoogte van het arbeidsinkomen (zie Tabel A.1, deel b). Vanaf 2000 zijn anders dan voorheen alle premies voor pensioenverzekering en de (pseudo) sociale premies van ambtenaren opgenomen in het primaire inkomen zowel als het bruto inkomen; werknemers. Deze toevoeging loopt sterk op met de inkomenshoogte en veroorzaakt daarom een grote reeksbreuk in de ongelijkheid. Ze heeft volgens het CBS geen invloed op het besteedbaar inkomen omdat beide dan weer zijn afgetrokken, maar ze vergroot wel de afstand tussen bruto en besteedbaar inkomen en impliceert daarmee een grotere herverdeling. Correctie is daarom ook van belang voor een uniforme beschouwing van de herverdeling van bruto naar beschikbaar inkomen. Een bevredigende correctie zou ook vóór 2000 deze premies proberen toe te voegen, maar dat is bij gebrek aan gegevens niet mogelijk. Daarom moet ik helaas de omgekeerde weg bewandelen, en de betreffende premies vanaf 2001 juist

aftrekken. Dan zijn de pensioenpremies direct bekend (€ 12,7 mld in 2001) en kunnen ze in hun geheel worden afgetrokken; de pseudo-premies (€ 2,5 mld) schat ik uit het eveneens bekende totaal van alle premies naar rato van het aandeel van de publieke sector in de totale loonsom.²⁹ Deze omgekeerde correctie impliceert een onderschatting van de ongelijkheid en, gelet op de sterke ontwikkeling van het beroepspensioenstelsel,³⁰ waarschijnlijk ook een onderschatting van de groei ervan over de gehele periode.

In deel C. van de Tabel A.1 zijn de effecten van beide correcties tezamen opgenomen.³¹ Het effect op het topinkomensaandeel in het primaire inkomen is met 1 à 2% gering. Hetzelfde geldt voor het overeenkomstige aandeel binnen arbeidsinkomens (niet vermeld). Het impliceert dat de ontwikkeling van deze topinkomens-aandelen over de reeksbreuk heen gevolgd kan worden. Het topaandeel van arbeidsinkomens binnen het totaal van primaire inkomens (zie Figuur 6) daalt met 5 à 6%; dat van ondernemingsinkomens stijgt juist. De effecten veranderen weinig over de tijd. De gevolgen voor de S10:S1-verhouding zijn wel aanzienlijk. Voor primaire inkomens daalt ze met 23 tot 32 %, voor arbeidsinkomens met 7 tot 10% (voor ondernemingsinkomens is ze ongewijzigd). Dit is vooral het gevolg van verhogingen in de onderste deciel aangezien de topinkomensaandelen weinig veranderen.

Ad d. Arbeid en onderneming als kenmerkende primaire-inkomensbron. De indeling naar voornaamste inkomensbron van het huishouden is in 2000 door het CBS herzien. Alle huishoudens waarin iemand als zelfstandige inkomen uit onderneming ontvangt, worden als zelfstandige gecategoriseerd ook als loon (of vermogen) de belangrijkste bron van inkomsten van het huishouden vormt. Aldus daalt het aantal huishoudens met inkomen uit betaalde arbeid met 186.000 of 4,6 procent, terwijl het aantal dat vóór 2000 winst ontvangt en vanaf 2001 inkomen uit onderneming, met 350.000 meer dan verdubbelt. Het effect is van geen belang voor de aggregate ongelijkheid, maar wel voor disaggregate ontwikkelingen naar bron van inkomen.³² Voorzover in deze bijdrage gegevens worden gebruikt betreffende *elk* arbeids- of ondernemingsinkomen, ongeacht welk van de twee het belangrijkste is in het huishouden, maakt deze veranderde klassificering echter niet uit.

Ad e. Waarneming van huishoudens. Het aantal huishoudens daalt als gevolg van de statistische herziening. Dat is van belang voorzover het gepaard gaat met

²⁹ Impliciet is verondersteld dat rangschikking van huishoudens niet verandert. De pensioenpremies nemen 86% van de correctie voor hun rekening.

³⁰ Nationale pensioenpremies verviervoudigden sinds 1980.

³¹ Het effect (uitsluitend van de huurwaardecorrectie) op de ongelijkheid voor het bruto, besteedbaar en gestandaardiseerd inkomen is uitermate gering – nooit meer dan 3% voor S10 of S10:S1 – en weggelaten in de tabel.

³² Afgezien van de verschuiving tussen beide categorieën is het denkbaar dat de volatiliteit van (lage) inkomens in allebei tegelijk afneemt. Bij classificatie als arbeidsinkomen is nu het meer volatile ondernemingsinkomen afwezig; in huishoudens met een gering en volatiel ondernemingsinkomen kan een belangrijker arbeidsinkomen demping bieden.

een verschuiving tussen types van huishoudens waardoor de gestandaardiseerde verdeling kan worden beïnvloed. Vooral de beoordeling of twee personen op een adres als een paar of als twee alleenstaanden beschouwd moeten worden, is verbeterd. Als gevolg hiervan neemt het totaal aantal huishoudens per saldo af met 150.000 of 2,2%. De daling is volledig geconcentreerd onder eenpersoonshuishoudens: hun aantal daalt met 160.000 of 6,6%. Hun aandeel onder alle huishoudens, ruim een derde, neemt af met 1,6 procentpunt, dat van meerpersoonshuishoudens stijgt in dezelfde mate. Per deciel bekeken is de verschuiving het sterkst in het vierde deciel (+/- 4,8 procentpunt), gevolgd door het tweede en derde deciel (rond 3 procentpunt). Het verschil is gering in het eerste deciel (+/- 0,6) en in het hoogste deciel, waar het bovendien ten gunste is van eenpersoonshuishoudens (+/- 0,2). Voor de (gestandaardiseerde) S10:S1-verhouding zal het effect van deze verandering daarom gering zijn. Voor de Gini coëfficiënt kan dat anders liggen.

Hier kan aan worden toegevoegd dat het huishouden niet langer wordt geclassificeerd naar het ‘hoofd’ maar naar de belangrijkste verdiener. Dat is hier van weinig belang omdat ik geen aandacht besteed aan geslacht of leeftijd.

Ad f. Equivalentie. Vanaf 2000 wordt door het CBS een aangepaste equivalentieschaal toegepast voor standaardisering, ten opzichte van een eenpersoonshuishouden (Tabel A.2). De veranderingen ten opzichte van de eerder gebruikte schaal zijn echter gering. Voor volwassenen zonder kinderen is er geen verschil; voor de eerste drie kinderen werd eerst een onderscheid naar leeftijd gemaakt in drie groepen (0-5, 6-11, en 12-17) maar de nieuwe factoren vormen daarvan ongeveer het gemiddelde met weinig variatie daarom heen. Ik neem daarom aan dat de verandering nauwelijks effect uitoefent op het resultaat.

Tabel A.2 Equivalentiefactoren CBS vanaf 2000

Volwassenen	Kinderen < 18 jaar				
	0	1	2	3	4
1	1,00	1,33	1,51	1,76	1,95
2	1,37	1,67	1,88	2,06	2,28
3	1,73	1,95	2,14	2,32	2,49
4	2,00	2,19	2,37	2,53	2,68

Bron: CBS, *Equivalentiefactoren 1995–2000*, Tabel 15. Voorburg, 2004.

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/publicaties/archief/2004/1995-2000-equivalentiefactoren-pub.htm>

In het algemeen is de conclusie dat de gegevens betreffende (de ongelijkheid) van alle vier inkomensbegrippen na correcties redelijk vergelijkbaar zijn voor en na 2000. De correcties veranderen weinig aan de topinkomensandelen en alleen de S10:S1-ratio voor primaire inkomens daalt aanmerkelijk.